

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. Київ : Алерта, 2012. 696 с.
2. Гаценко І.О. Основні аспекти викладання дисципліни «Фахова українська мова» для студентів технічних спеціальностей. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 4. Ч. 1. С. 18–22.

УДК 81'27'37:165.194

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.4>

**ОЦІННО-СМИСЛОВЕ ПОЛЕ «БАТЬКІВЩИНА»
В ЛІНГВОКУЛЬТУРНІЙ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТА-ГУМАНІТАРІЯ**

**THE EVALUATIVE-SEMANTIC FIELD “MOTHERLAND”
IN THE LINGUOCULTURAL CONSCIOUSNESS OF THE ARTS STUDENT**

Дубовик Н.М.,

orcid.org/0000-0001-5748-1296

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Бобро М.П.,

orcid.org/0000-0003-4086-4607

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Гуторов В.О.,

orcid.org/0000-0002-0399-5811

кандидат філологічних наук, доцент,

*завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Стаття присвячена актуальній для сучасного мовознавства проблемі вивчення лінгвокультурної свідомості, зокрема оцінно-смисловому полю «Батьківщина» у лінгвокультурній свідомості студента-гуманітарія. Вивчення лінгвокультурної свідомості є можливим лише опосередкованими шляхами. Виходячи із цього, було проведено соціопсихолінгвістичний експеримент зі студентами філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, результати якого і представлені в роботі. Аналіз лінгвокультурної свідомості саме цієї соціальної групи дає можливість простежити тенденції розвитку суспільства, адже студентство є тією віковою групою, що оприявлює майбутнє країни. Звернення до концепту БАТЬКІВЩИНА зумовлене назрілою необхідністю дослідження його місця у свідомості сучасного українця. Такі дослідження не лише показують сучасний стан проблеми, а дають можливість прогнозувати тенденцію, що і становить основну ціль роботи. Мета опитування полягала в тому, щоб виявити специфіку особистісного розуміння базових для респондентів понять та визначити їхні ціннісні світоглядні орієнтири. У запропонованій науковій розвідці ми окремо зупинилися на розумінні поняття *Батьківщина*. Проаналізовано запропоновану респондентам анкету «Світ у моєму сприйнятті та оцінках», де містяться питання, відповіді на які передбачали оприявлення не лише загального розуміння понять, а й оцінної інтерпретації та особистісних модальностей. Отримані результати свідчать, що для респондентів віком від 17 до 19 років, що взяли участь в опитуванні, Батьківщина асоціюється переважно з країною, землею, державою, що є місцем народження і/чи проживання, має певні особисті сентименти. Запропоновані визначення є здебільшого позитивно конотованими або нейтральними. При цьому деякі респонденти акцентують на Батьківщині «малій», а деякі на «великій».

Ключові слова: лінгвокультурна свідомості, оцінно-смислове поле, Батьківщина, студент-гуманітарій, світоглядні орієнтири, конотація.

The article deals with the topical linguistic issue of studying linguocultural consciousness, in particular, the evaluative-semantic field “Motherland” in the linguocultural consciousness of the arts student. It is only possible to study linguocultural consciousness through indirect techniques, which determined the choice of the sociopsycholinguistic experiment as the research method. The work presents the results of such an experiment that was conducted with the students of V. N. Karazin Kharkiv National University. An analysis of the linguocultural consciousness of this group in particular makes it possible to trace the trends of society development as students are the social group that determines the future of the country. The concept MOTHERLAND is addressed due to the present necessity to determine its place in the consciousness of a modern Ukrainian. Not only do such studies show the up-to-date state of the problem, but they also make it possible to make predictions about the trends, which is the main objective of the work. The aim of the survey was to

reveal the specific character of the personalized understanding of the notions that are fundamental to the respondents and thus define their worldview guidelines. The article in question pays special attention to the way the notion *Motherland* is understood. It also analyses the questionnaire "The world through my perception and evaluations" proposed to the students. The questionnaire includes questions whose answers were supposed to reveal not only the general understanding of the notions but also value interpretations and personal modalities. The results show that the respondents aged from 17 to 19 primarily associate Motherland with the country, land, state of birth or living having certain personal sentiments. The definitions mostly have positive or neutral connotations. At the same time, some respondents accentuate the "smaller" Motherland while some others accentuate the "greater" one.

Key words: linguocultural consciousness, evaluative-semantic field, Motherland, arts student, worldview guidelines, connotation.

Постановка проблеми. Антропоцентризм сучасної гуманітарної думки ставить перед дослідниками завдання всебічного вивчення людини у світі. Лінгвістичні розвідки все частіше звертаються до дослідження «не мовної і не культурної, а саме лінгвокультурної особистості», а це уможливує врахування кореляції «мовних і культурних особливостей при вивченні живого мовлення як оприявлення мови» [1, с. 405]. Цю проблематику розробляють сучасні мовознавці, які досліджують різні лінгвістичні питання. О. Скриль, скажімо, вивчила лінгвокультурну особистість блазня (на матеріалі творів У. Шекспіра) [2]. В. Сердюк., Н. Хіменко, О. Кобзар дослідили конфлікт лінгвокультурної особистості та науково-технічного прогресу в контексті вищої освіти. Визначила у своїй роботі лінгвокультурну особистість і Ю. Крочук [4]

Вивчення лінгвокультурної свідомості є можливим лише опосередкованими шляхами, тож доцільним у цьому напрямку буде звернутися до проведення соціопсихолінгвістичного експерименту. Соціопсихолінгвістика як маргінальна дисципліна має у своєму розпорядженні експериментальні методи, які активно використовуються іншими помежовими науковими напрямками. Серед основних можна назвати асоціативний експеримент, методику градуального шкалювання, метод семантичного диференціалу, методику доповнення, методику закінчування речень, методику встановлення граматичної правильності, опитувальник, методику непрямого дослідження семантики, метод прямого тлумачення слів, класифікацію [5, с. 8–12].

Актуальність запропонованої наукової розвідки зумовлена декількома чинниками. Звернення до концепту БАТЬКІВЩИНА пов'язане з назрілою необхідністю дослідження його місця у свідомості українця. Цієї теми в різних аспектах вже торкались У. Марчук, Л. Халюк, Н. Дожанська [6; 7; 8]. У центрі уваги запропонованої роботи опиняється лінгвокультурна особистість студента. Аналіз лінгвокультурної свідомості саме цієї соціальної групи дає можливість простежити тенденції розвитку суспільства, адже студентство є тією віко-

вою групою, що оприявлює майбутнє країни. Такі дослідження не лише показують сучасний стан проблеми, а дають можливість прогнозувати тенденцію, що і становить основну мету роботи.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами експеримент є пілотним, тобто тестовим, показовим, незначним за кількістю респондентів та спрямованим на встановлення тенденцій, перевірки самої процедури експерименту. Такий експеримент дозволив отримати дані, що репрезентують особливості конструювання та функціонування певних понять у свідомості респондентів, і не претендує на встановлення місця досліджуваних понять у національній лінгвокультурній свідомості українців у цілому. Інакше кажучи, результати експерименту не дають можливості дійти широких узагальнень, однак вони намічають важливі перспективи і напрямки дослідження означеної теми.

В експерименті взяли участь 56 респондентів – студентів філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, із них 93% осіб жіночої статі. Вік учасників експерименту – від 17 до 19 років. Мета опитування полягає в тому, щоб виявити специфіку особистісного розуміння базових для респондентів понять та визначити їхні ціннісні світоглядні орієнтири. Форма проведення експерименту – письмово-письмова. Студентам були запропоновані питання, відповіді на які передбачали оприявлення не лише загального розуміння понять, а й оцінної інтерпретації та особистісних модальностей.

Анкета «Світ у моєму сприйнятті та оцінках», запропонована учасникам, побудована згідно з вимогами до оформлення експериментів такого типу. На результати проведення експерименту впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Особливо важливим є врахування параметрів впливу, пов'язаних із особистістю самого респондента. Грамотно складена анкета, тобто те, «яким чином скомпонована або структурована анкета, чи містить вона в собі всі невід'ємні її складові, чи має певну логічну схему і послідовність її запитань» [9], уможливує отримання валідних даних.

Є. Суїменко наголошує на дотриманні такої послідовності складників анкети: назва, преамбула (коротке звернення), основна змістовна частина і соціально-демографічний паспорт. «Як правило, назва складається з двох частин: *предметної* (про що повинна йти мова) і *адресної*» [9]. У нашому випадку предметна частина являє собою назву «Світ у моєму сприйнятті та оцінках», а адресною є «Анкета учасника експерименту». Наші респонденти є представниками студентства. Це зумовило вдавання до займенника «мій», що дозволяє зробити акцент на особистісній значущості їхніх відповідей. У зверненні до респондента міститься інформація щодо мети опитування: «Шановний учаснику! Просимо взяти участь в опитуванні, метою якого є опис та характеристика особливостей соціопсихолінгвістичної ідентичності мешканців України. Зверніть, будь ласка, увагу, що анкета розміщена на двох сторінках. Надайте розгорнуті відповіді у вигляді закінчення запропонованих висловлювань».

Список понять містить 10 позицій: людина, Батьківщина, громадянин, нація, національна культура, рідна мова, громада, віра, релігія, патріотизм. Змістова частина має моноструктурний характер (послідовне наскрізне розташування запитань) [9]. Принцип розташування питань передбачає рух від загального (людина) до часткового, у максимально конкретному, індивідуально маркованому вияві, що найбільшою мірою репрезентує лінгвокультурну свідомість респондентів (патріотизм). У цілому учасникам експерименту було запропоновано дати відповідь на такі питання: «для мене людина – це..., для мене Батьківщина – це..., для мене громадянин – це..., для мене нація – це..., для мене національна культура – це..., для мене рідна мова – це..., для мене громада – це..., для мене віра – це..., для мене релігія – це..., для мене патріотизм – це...». Усі ці питання можна умовно розподілити щонайменше на три підгрупи: 1) людина як соціокультурна особистість; 2) особистість як складник соціуму та нації; 3) людина як носій духовного начала.

Наступний складник анкети – соціально-демографічний паспорт. «Цю частину соціологи радять розташовувати наприкінці анкети, щоб не відлякувати респондентів її бюрократичним, казенним характером» [9]. У ній респонденти зафіксували свій вік, стать, мови, якими володіють, і мову повсякденного спілкування. Анкета завершується повторною подякою на адресу респондента: «Ще раз щиро дякуємо Вам за допомогу!».

Загальним питанням є таке: *для мене людина – це*. Загальне, тобто родове поняття людини у від-

повідях респондентів розкривається через видові конкретизатори, до найбільш часто вживаних із яких належать: *особа, особистість, індивідуальність, істота*. Рідко вживаними є *біологічний тип, живе створіння, біологічна істота та індивідуум*. При цьому осмислення самої особистості здійснюється в кількох вимірах, зокрема релігійному, соціальному, гуманістичному та інших.

Принципово важливими для розуміння ціннісних координат лінгвокультурної свідомості респондентів є відповіді на питання про мову. Кожна відповідь, за нашими спостереженнями, етноцентрична і персоніфікована, тобто мова осмислена й ціннісно охарактеризована крізь призму її місця в житті індивідуума, її комунікативної цінності та культурної значущості. Маркерами персоналізації є займенники (*та, якою я розмовляю, яка мене оточує*), дієслівні форми теперішнього часу (*українська, хоча розмовляю у побуті російською; мова, яку ти знаєш з дитинства; мова, якою мені легко спілкуватися, яка ллється з душі*). В окремих випадках респонденти дають відповіді на кшталт *мова, на якій людина думає, та мова, котрою я думаю, використовую, як основний інструмент своєї творчої діяльності*. Смысл відповіді *рідна мова – це мова, на якій я думаю* можна збагнути з відповіді на анкету учасника експерименту. У пункті «мова повсякденного спілкування» читаємо – *російська*. Так само сенс відповіді на питання про рідну мову, а саме: *це – та мова, якою розмовляють дома, та мова, якою я думаю і якою розмовляю в повсякденному житті*, прояснюється із вказівки на російську мову як засіб повсякденного спілкування. Таким чином окреслюється специфічне розуміння респондентами самого змісту поняття *рідний*, для них воно має значення історичне, воно репрезентує етнологічне коріння народу й зовсім не відображає комунікативну культурну значущість так званої рідної мови в реальному житті сьогоденного покоління. Тому і маємо таку парадоксальну ситуацію, згідно з якою мовою повсякденного спілкування є російська, але рідною мовою респондент вважає *мову моєї Батьківщини, моїх пращурів – українську, співучу і милозвучну*.

Зрідка респонденти вважають за потрібне розширити й уточнити свої відповіді, наприклад: *це мова, якою я розмовляю з дитинства; так склалося, що це дві мови (українська та російська)*. Подібна ціннісна орієнтація простежується й у відповіді *це мова, якою я сказала перше слова, це російська, але українську я теж вважаю рідною мовою*.

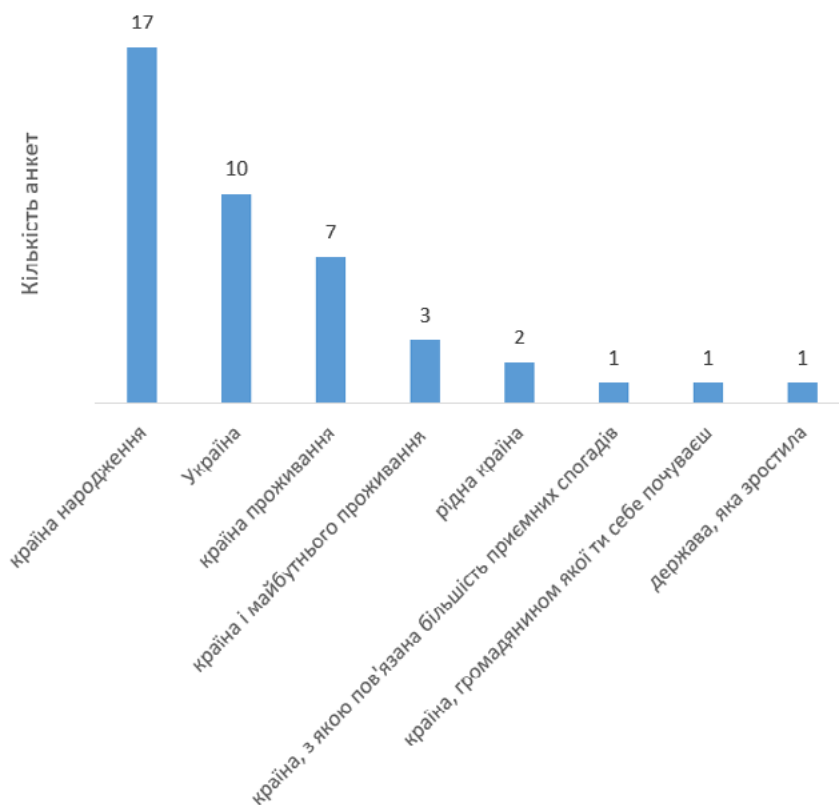
У контексті виявлення особливостей лінгвокультурної свідомості респондентів, що відображають специфіку їхнього культурно-територіального побутування, звернімо увагу на відмінні маркери і критерії визначення статусу рідної мови. В одних випадках «рідність» мови постулюється в межах держави та нації – *звичайно, українська мова – мова калинова, яка є вираженням любові до нашої держави – України; державна мова країни. Незважаючи на мову повсякденного спілкування (рос.), рідна мова є близькою до душі, це найкраща та наймиліша мова для справжніх українців*. В інших випадках критерієм визначення рідної мови є мова родинного спілкування: *рідна мова – це мова, якою розмовляють мої батьки і розмовляли предки; мова моїх батьків і попередніх поколінь родини*. Із наведених відповідей, що містяться в анкеті, дізнаємося, що для респондента мовою повсякденного спілкування є російська.

У цілому результати експерименту засвідчили, що переважна більшість володіє декількома мовами (українська, російська, англійська – 31, українська, російська – 14, українська, російська, англійська, латинська – 3, українська, російська, англійська, французька – 3, українська, російська, англійська, польська – 3, українська, російська, англійська, німецька – 1), україномовним моно-

лінгвом виявився лише один учасник. Мовою повсякденного спілкування для більшості виявилася російська – 32, російська і українська – 10, українська – 9, п'ятеро респондентів назвали мовою повсякденного спілкування суржик.

Як було зазначено вище, кількість респондентів, залучених до аналізу, не є статистично валідною для характеристики загальної ситуації щодо мовних пріоритетів серед респондентів Слобожанщини. Однак з огляду на те, що ними є студенти відділення «українська мова та література», можна достеменно стверджувати, що отримані дані засвідчують русифікацію лінгвокультурної свідомості частини сучасних студентів, а отже, певною мірою й онтологічну неповноту української мови.

Однією з ознак організації внутрішнього лексикону мовної особистості та асоціативно-вербальних зв'язків в її свідомості є синонімічні відношення між словами. Саме синоніми, як свідчать результати психолінгвістичних експериментів, часто виконують функцію реакції на стимул. Тому вивчаючи питання наповнення та функціонування цього поняття в лінгвокультурній свідомості респондентів, слід взяти до уваги форми оприявлення його змісту в різних етнокультурних парадигмах. У різних мовах поняття *Батьківщина*

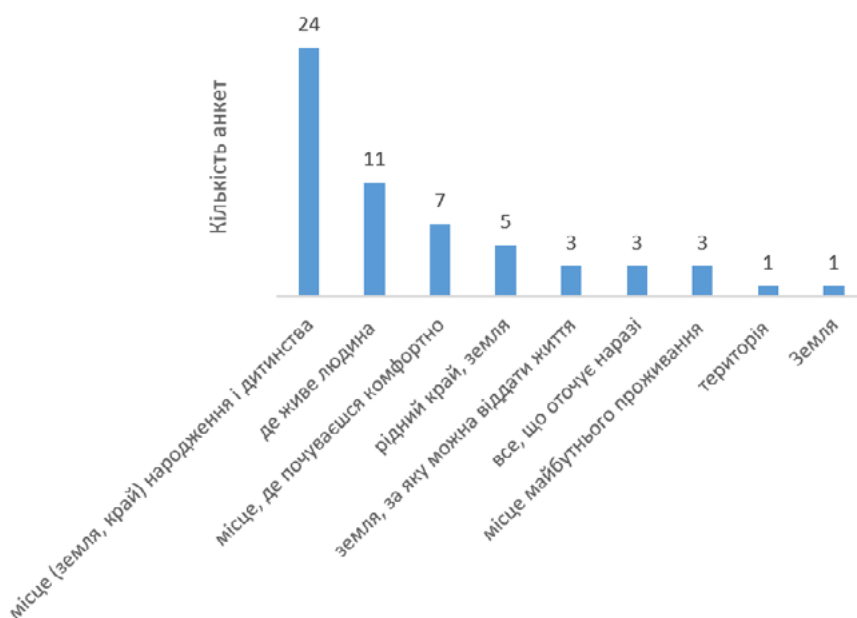
Діаграма 1. Батьківщина – країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами

має різні обсягом синонімічні ряди. «Через те, що багато мов, особливо європейських, мають слова на позначення «рідної країни», можна припустити, що поняття, втілене у цих словах, виходить за межі мовних кордонів. Насправді, виявляється, що відповідні слова часто різняться значною мірою, пропонуючи ціннісну можливість проникнення в сутність різних національних традицій та історичного досвіду» [10, с. 156].

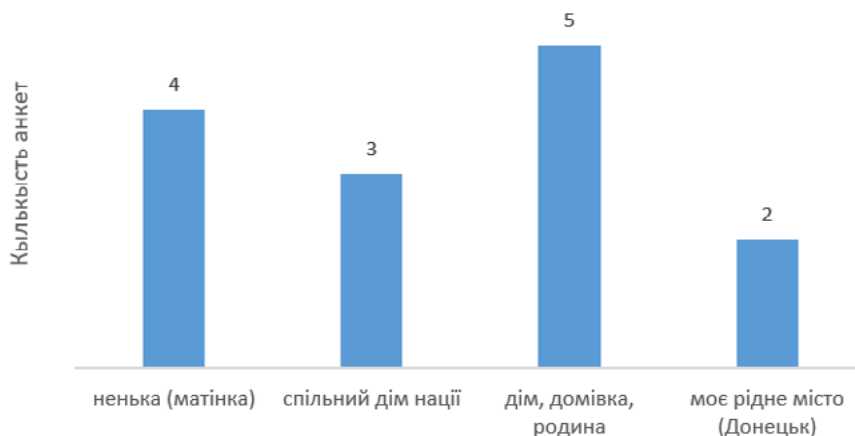
В українській мові лексема *Батьківщина* має обмежений синонімічний ряд, до якого належать, зокрема, Вітчизна, (Отчина), *заст.* Отчина, Отчина, *уроч., поет* колиска [11]. У концептуальному плані сенси синонімічних відповідників до слова «Батьківщина» знаходять своє вираження в розгорнутих відповідях-глумаченнях респон-

дентів, які в цілому можна розглянути крізь призму загальномовного, закріпленого в мовній свідомості українців значення – «батьківщина – країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; Вітчизна» [12].

Приблизно 35% відповідей респондентів містять визначник «країна», який увиразнюється парадигмою конкретизаторів, у тому числі й оцінного характеру на кшталт *рідна країна, країна, з якою пов'язана більшість приємних спогадів*. Як бачимо з діаграми 1, для свідомості частини респондентів Батьківщина асоціюється лише із країною народження, для іншої частини – лише із проживанням. З іншого боку, отримані відповіді, які свідчать про те, що для сьогоденного студента Батьківщина може мислитися

Діаграма 2. Батьківщина – земля, місце, край, територія

Діаграма 3. Батьківщина – родина, дім, рідне місто

зовсім в іншій світоглядній та оцінній парадигмі і не пов'язуватися ані з країною проживання, ані з країною народження: країна, громадянином якої ти себе почуваєш.

Іншою особливістю відповідей є онімізація поняття *Батьківщина*, тобто співвіднесення поняття з Україною. Звернімо увагу, що Батьківщина для деяких респондентів мислиться в минулому часі (країна, з якою пов'язана більшість приємних спогадів).

Близько 50% відповідей містять конкретизатори *земля, місце, край, територія* (діаграма 2). Беручи до уваги зміст і специфіку вираження індивідуальних конотацій із означеним конкретизаторами, можемо виділити щонайменше два типи відповідей: 1) нейтральні: *де живе людина, територія, місце (земля, край) народження і дитинства, все, що оточує наразі*; 2) оцінно-конотовані: *рідний край, земля, місце, де почуваєшся комфортно, земля, за яку можна віддати життя*.

Якщо Батьківщина зводиться до країни, землі, краю, території, то у свідомості респондентів вона не має конкретної часової маркованості. Батьківщина пов'язана не лише з минулим, а і з теперішнім (*де живе людина, все, що оточує наразі*) та майбутнім.

Третє місце за ступенем узагальнення посідають кореляти *родина, дім, рідне місто* (діаграма 3).

Традиційним для української культурної свідомості є мислення Батьківщини в оцінному полі *родина, сім'я*. Невипадково окремі відповіді містять визначення Батьківщина як *другої неньки* або *нашої неньки*.

Респонденти сприймають Батьківщину через поняття *країна, земля, місце, край, територія, родина, дім, рідне місто*. Проте маємо й одиничні відповіді, що оприявлюють суто духовний складник концепту «Батьківщина», бачення країни як стану душі, або, навпаки, ставлення до Батьківщини як до чогось суто абстрактного, такого, що не має для респондента особистісного компонента.

Висновки. Отримані результати свідчать, що для респондентів віком від 17 до 19 років, що взяли участь в опитуванні, Батьківщина асоціюється переважно із країною, землею, державою, що є місцем народження і/чи проживання, має певні особисті сентименти. Запропоновані визначення є здебільшого позитивно конотованими або нейтральними. При цьому деякі респонденти акцентують на Батьківщині «малій», а деякі – на «великій».

Ураховуючи актуальність вивчення мовної картини світу, недостатню кількість робіт, присвячених виявленню особливостей функціонування базових концептів мовної свідомості сучасної української молоді, вбачаємо необхідними продовжити вивчення зазначеної теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галунова Н.М. Лінгвокультурна особистість у соціопсихолінгвістичному висвітленні». *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*: Зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 57. С. 403–405.
2. Скриль О.І. Лінгвокультурна особистість блазня (на матеріалі творів У. Шекспіра). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 5(2). С. 137–140.
3. Сердюк В.М., Хіменко Н.Л., Кобзар О.І. Конфлікт лінгвокультурної особистості та науково-технічного прогресу у контексті вищої освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Вип. 35. С. 157–162.
4. Крочук Ю.В. Мовна особистість як об'єкт дослідження антропоцентричних лінгвістичних студій. *Молодий вчений*. 2015. № 2(1). С. 202–204.
5. Галунова Н.М. Експериментальні методи в психолінгвістиці: методичні вказівки та завдання для студентів IV курсу денної форми навчання спеціальності «Прикладна лінгвістика» / уклад. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 28 с.
6. Марчук У.Б. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2009. 20 с.
7. Халюк Л. Концепт «малої вітчизни» в усній прозі українців-переселенців Польщі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія*. 2013. Вип. 11. С. 319–329.
8. Должанська Ю.В. Концепт батьківщини в поетичній спадщині С. Мушника. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 4(263). Ч. II. С. 62–70.
9. Суїменко Є.І. Анкетне опитування: мистецтво ставити запитання. URL: <https://divovo.in.ua/anketne-opituvannya-mistectvo-staviti-zapitannya.html> (дата звернення: 15.09.2021).
10. Wierzbicka Anna. *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford. New York : Oxford University Press, 1997. 317 p.
11. «Словники України» online: інтегрована лексикографічна система. Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2001–2021. URL: <http://corp.ulif.org.ua/dictua/> (дата звернення: 17.09.2021).
12. Словник української мови ONLINE. Т. 1–11 (А–ОЯСНЮВАТИ). Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2015–2021. URL: <http://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення: 17.09.2021).